

PREDLOZI ZA UVOĐENJE KATASTRA ZAGAĐIVAČA KAO OBAVEZE U PLANOVE I PROGRAME ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE U SRBIJI

**Miško Milanović¹, Ivan Samardžić¹,
Veljko Perović², Milisav Tomić³**

Apstrakt: Izvori zagađivanja životne sredine su lokacijski određeni i prostorno ograničeni tačkastim, linijskim i površinskim izvorima zagađenja. Sa jedne strane, katastar izvora zagađenja predstavlja polaznu osnovu za monitoring životne sredine, kako bi najkvalitetnije bilo realizovano posmatranje, kontrola i prognoziranje mogućih promena u prirodi pod uticajem eksternih činilaca, mere regulisanja stanja sredine i upravljanje životnom sredinom. Sa druge strane, katastar izvora zagađivanja životne sredine jeste skup sistematizovanih informacija o vrstama, količinama, načinu i mestu unošenja, ispuštanja ili odlaganja zagađujućih materija u gasovitom, tečnom i čvrstom agregatnom stanju ili ispuštanja energije (buke, vibracija, toplote, jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja) iz tačkastih, linijskih i površinskih izvora zagađivanja u životnu sredinu. Ova činjenice su glavni razlog za uvođenje katastra zagađivača u planove i programe zaštite životne sredine u Srbiji.

Zadatak koji se postavio pred autore je da ukažu na probleme u vezi izrade planova i programa zaštite životne sredine u Srbiji, a vezano za nepostojanje informacija o katastru zagađivača. Primarni cilj koji je postavljen u radu je način na koji bi se implementirao katastar zagađivača u planove i programe zaštite životne sredine.

Ključne reči: katastar zagađivača, planovi i programi, životna sredina, Srbija.

PROPOSALS FOR INTRODUCTION CADASTRE OF POLLUTION AS AN OBLIGATION INTO PLANS AND PROGRAMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN SERBIA

Abstract: The sources of environmental pollution are the location limited by point, line and surface sources of pollutants and energy at the environment. On the one hand, cadastre of pollution is the starting point for environmental monitoring and how to best quality was realized observation, control and forecasting of possible changes in the nature of the sub-influence of external factors. On the other hand, cadastre of pollution is a set of systematized information for the types, amounts, manner and place of entry, release or disposal

¹ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000 Beograd, E-mail: misko@gef.bg.ac.rs

² Institut za biološka istraživanja „Siniša Stanković“, Bulevar despota Stefana 142, 11000 Beograd

³ RB Kolubara, Ogranak Prerada, Lazarevac

Predlozi za uvođenje katastra zagađivača kao obaveze u planove i programe zaštite životne sredine u Srbiji

of pollutants in gaseous, liquid and solid form, or harmful energia, too (noise, vibration, ionizing radiation, etc.). Cadastre of pollution can be displayed from point, line and surface sources of pollution in the environment. These two reasons are the basis for the introduction Cadastre of pollution at the plans and programs of environmental protection in Serbia.

The task set before the author is to point out the problems related to the preparation of plans and programs of environmental protection in Serbia, which is related to the lack of pollution information. The primary objective set forth in this paper is the way to implement the register of polluters in the plans and programs of environmental protection.

Keywords: *Cadastre of Pollution, Plans and Programs, Environment, Serbia.*

KATASTAR IZVORA ZAGAĐENJA ŽIVOTNE SREDINE KAO ULAZNI DOKUMENT PLANOVA I PROGRAMA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Najčešći razlozi za izradu katastra su visok stepen zagađenosti životne sredine određene prostorne celine i rešavanje konfliktnih odnosa u prostoru. Katastar izvora zagađenja, prema aktuelnim trendovima, se ne nalazi u planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji. To predstavlja problem, naročito ako se uzme u obzir da postoje razlike u smislu obuhvata, tačnosti i predmeta katastra (Lješević M., 2010). Takođe, ako govorimo o katastru izvora zagađenja vazduha, vode, zemljišta, i sl., aktuelni Zakon o životnoj sredini, ne obavezuje da se on nađe u planovima i programima zaštite. Katastar zagađivača sadrži podatke o izvorima, vrstama, količinama, načinu i mestu ispuštanja zagađujućih materija u vazduh, vode i zemljište, kao i o količinama, vrsti, sastavu i načinu tretmana i odlaganja otpada (Miloradov M., Marjanović P., Bogdanović S., 1995). Suštinski, Zakon o životnoj sredini se mora dopuniti članom, koji bi obavezao naučno-stručne timove koji realizuju planove i programe zaštite, da prikažu katastar zagađivača određene prostorne celine.

Katastar zagađivača predstavlja skup sistematizovanih informacija i podataka o zagađivačima životne sredine sa podacima o njihovoj lokaciji, proizvodnim procesima, karakteristikama, materijalnim bilansima na ulazima i izlazima sirovina, poluproizvoda i proizvoda, postrojenjima za prečišćavanje, tokovima otpada i zagađujućih materija i mestu njihovog ispuštanja, tretmana i odlaganja (Sl. glasnik RS, broj 135/04 izmena broj 36/09, Republika Srbija, 2009). Prema obuhvatu, katastri zagađivača mogu biti detaljni i generalni (Lješević M., 2010). *Detaljni katastar* podrazumeva registraciju svih izvora zagađenja, bez obzira na količine potencijalnih emisija zagađivača, vrstu polutanata i vreme emitovanja. *Generalni katastar* podrazumeva registraciju objekata u koji emituju polutante u okolinu. Prema tačnosti, katastri mogu biti merni i bilansni. *Merni katastar* podrazumeva merno određivanje činjenica vezanih za elemente katastra. Ta merenja se mogu odnositi na izvore zagađenja i na zagađujuće materije i energije. *Bilansni katastar* se sačinjava na bazi projekata tehnoloških procesa i građevinske realizacije objekata. U bilansnom katastru iznos emisija zagađivača se vezuje za obim proizvodnje (npr. iznos emisija zagađivača po toni proizvoda i sl.). Oblik bilansnog katastra je *popis izvora zagađivanja*. Popis izvora zagađivanja se često shvata kao katastar, što nije dobro, jer popis predstavlja samo uvod u katastar, odnosno deo faze izrade katastra izvora zagađenja (popisni listovi).

Katastri zagađivača mogu biti kreirani za tačkaste, linijske i površinske izvore zagađenja, gde se tačno navode lokacije izvora u prostoru, tehnološka lokalizacija izvora, vrsta izvora, vlasništvo objekta, fizički uslovi emitovanja, tehnološki procesi, vrste ložišta, matični broj zagađivača, vreme emitovanja i sl. (Milanović M., Lješević M., Milinčić M., 2012). Naročito kod generalnih katastara uvodi se pojam površinskog, linearnog i tačkastog izvora zagađivanja. Ovo nam govori da je lokaciju izvora zagađenja moguće direktno ubaciti u ekološki plan i matičnu bazu podataka vezanu za štetne materije.

Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Palić-Subotica, 2017.

Baza podataka o katastru zagađivača u planovima i programima zaštite životne sredine, direktno bi uticala na bržu implementaciju istih. Katastar zagađivača bi bio, indirektno, upravljački dokument i pomogao bi u sistemu kontrole elemenata geoprostora, a uticao bi na aktivnosti posmatranja i kontrole stanja elemenata životne sredine, na predviđanja mogućih promena u njoj i pomogao bi u postupcima direktnog upravljanja geoprostorom. Prednosti uvođenja katastra kao obaveze u planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji, bi se ogledale u dobijanju realnih informacija vezanih za lokaciju izvora zagađenja u prostoru (geodetska i geografska), zatim, dobijale bi se informacije o vrsti izvora zagađenja (stambeni, radni, institucionalni i sl.), o vlasništvu izvora zagađenja (državno, privatno); utvrđivale bi se dimenzione karakteristike izvora (visina, promer ispusta emisija i sl.), fizički uslovi emitovanja (protok, brzine, temperature i sl.), bio bi prikazan tehnološki proces koji dovodi do emitovanja zagađivača, ulazne materije i energije koje dovode do zagađivanja (goriva ili sirovine), vrste zagađujućih materija koje se emituju na ispustu izvora zagađivanja, količina emisija zagađujućih materija u jedinici vremena (t/god, l/dan i sl.) i dr. Ovde je moguće uključiti i bilansni proračun po jedinici proizvoda i vreme emitovanja zagađujućih materija i vreme rada objekta koji uslovljava emitovanje zagađujućih materija (Miloradov M., Marjanović P., Bogdanović S., 1995).

AKTUELNI PLANOVI I PROGRAMI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE U SRBIJI

Ekološki akcioni planovi su realna potreba savremenog društva, jer sadrže u svojoj dokumentaciji, probleme vezane za izmenu stanja životne sredine i pomažu lokalnim upravama i državi da se približe stanovništvu (OECD, 1994). Ekološki akcioni planovi reprezentuju vrednosti države/opštine, definišu prioritete zaštite geoprostora, prikazuju predloge za konkretne akcije u prostoru, daju odgovore na najaktuelnije ekološke probleme i ukazuje na moguće rizike u životnoj sredini (OECD, 2001). Pri izradi ekoloških akcionih planova, koristi se niz usvojenih termina i skraćenica⁴. Najčešće se koriste sledeće skraćenice:

- **EU** - Evropska Unija
- **EAR** - Evropska agencija za rekonstrukciju
- **JKP** - Javno komunalno preduzeće
- **JP** - Javno preduzeće
- **KT** - Koordinaciono telo
- **LEAP** - Lokalni ekološki akcioni plan
- **NEAP** - Nacionalni ekološki akcioni plan
- **REK** - Regionalni centar za zaštitu životne sredine
- **NVO** - Nevladina organizacija
- **RG** - Radna grupa
- **TT** - Tehnički timovi

Međutim, iz priloženog se vidi da oni ne sadrže termine vezan za katastar zagađivača. To se prepušta državama, da u skladu sa svojim Zakonom o životnoj sredini, dopune. Neposto-

⁴ Republika Srbija (2004): Metodologija za izradu nacionalnog ekološkog akcionog plana, Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životnu sredinu, Beograd.

Predlozi za uvođenje katastra zagađivača kao obaveze u planove i programe zaštite životne sredine u Srbiji

janje katastra zagađivača u planovima je uočljivo kada se pogleda struktura Nacionalnog ekološkog akcionog plana⁵ (EAP Task Force, 1998):

1. Uvodna razmatranja o problemima životne sredine države.
2. Istorija uslova u državi:
 - pregled problema u životnoj sredini,
 - osnovni uzroci ekoloških problema i neuspeha politike i
 - odgovor na politiku: planiranje politike životne sredine tokom poslednjih godina.
3. Osnovna metodologija NEAP-a (primena svih metoda istraživanja životne sredine).
4. Pripremna faza NEAP-a:
 - minimum preduslova za izradu uspešnog NEAP-a,
 - utvrđivanje platforme za NEAP proces i
 - sakupljanje podataka.
5. Faza izrade Nacionalne ekološke politike:
 - identifikacija i analiza problema,
 - utvrđivanje ciljeva politike,
 - uspostavljanje prioriteta politike,
 - reforma politike i institucionalni okvir i
 - struktura i sadržaj NEAP-a.
6. Faza izrade Nacionalnog ekološkog plana – NEAP-a:
 - priprema paketa mera i investicija,
 - priprema strategije finansiranja i finansijskog plana,
 - priprema akcionog plana i monitoringa i
 - struktura i sadržaj NEAP-a.
7. Vremenski okviri NEAP procesa.

Takođe, katastar zagađivača ne postoji niti u strukturi⁶ Lokalnih ekoloških akcionih planova⁷:

1. Predgovor – izrađuje ga lokalna uprava.
2. Metodologija – kratko objašnjenje o tome šta je LEAP i koji su glavni ciljevi i razlozi za njegovu izradu; osnovni vremenski podaci o početku i kraju izrade; glavni detalji i kratak opis faza identifikacije glavnih učesnika, formiranja radne grupe i koordinacionog tela, izrade učesničke procene stanja životne sredine i vizije razvoja, određivanja prioriteta oblasti rada, stručne procene stanja život-

⁵ U daljem tekstu NEAP.

⁶ Republika Srbija (2004): Metodologija za izradu lokalnog ekološkog akcionog plana, Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životnu sredinu, Beograd.

⁷ U daljem tekstu LEAP.

Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Palić-Subotica, 2017.

ne sredine, izrade akcionog plana za prioritete oblasti i određivanja prioriteta u realizaciji akcionog plana.

3. Opšti uslovi sredine – pregled stanja, opšti podaci; prirodni uslovi; stanovništvo; naselja i urbanizam; privreda; glavni problemi životne sredine.
4. Utvrđivanje stanja i vizija zajednice – usaglašeni rezultati tzv. učesničke procene stanja i zajednički koncept slike zajednice u kakvoj bi građani želeli da žive; proces i rezultati odabira prioriteta oblasti.
5. Stručna procena stanja u okviru definisanih prioriteta oblasti – opis najvažnijih problema, uzroka i posledica problema po ljudsko zdravlje, ekosisteme i kvalitet života; pregled zakonodavstva i poređenje sa relevantnim standardima i konvencijama; analiza trendova u prošlosti i procena razvoja postojećih tendencija u neposrednoj budućnosti.
6. Akcioni plan za definisane prioritete oblasti – uključujući opis aktivnosti, očekivane rezultate, nadležne institucije, rok implementacije, potrebna finansijska sredstva i moguće izvore finansiranja; kriterijume za određivanje prioriteta akcija u okviru prioriteta oblasti i rezultate primene navedenih kriterijuma.
7. Spisak glavnih učesnika izrade LEAP-a i reference.

Posle planova, kada se dalje osvrnemo na programe zaštite životne sredine u Srbiji, vidimo isti nedostatak – ne postojanje katastra zagađivača životne sredine. Glavni problem je što upravljački podsystem predstavlja čovek kao glavni subjekt upravljanja, a sredstva ili instrumenti upravljanja su predstavljeni zakonodavstvom, ekonomijom, tehnikom, tehnologijom, naučnim metodama, vaspitanjem i sl. (Milanović M., Lješević M., Milinčić M., 2012). Ako se napravi paralela između ove dve stavke, javiće se potreba za uvođenjem katastra zagađivača kao obaveze, jer sve što se dešava unutar upravljačkog sistema okarakterisano je kao upravljački proces (Lješević M., 2010). Ono što mora biti vidljivo u programima zaštite životne sredine, jesu rezultati delovanja socioekonomske sfere na životnu sredinu (misli se na otpadne materije i energije).

Upravljanje programima zaštite životne sredine sadrži čitav niz zakonom definisanih koraka, kao što su: strateško planiranje, upravljanje projektima zaštite životne sredine, unapređenje životne sredine, razvojni projekti i programi, operativno planiranje zaštite, izrada programa zaštite, izrada preliminarnih procena uticaja na životnu sredinu i procena hemijskih udesa, kao i predviđanje u upravljanju. Predviđanje u upravljanju životnom sredinom obuhvata sledeće mere zaštite:

- urbanističke,
- tehničke,
- tehnološke i
- organizacione.

Cilj realizacije programa zaštite životne sredine u Srbiji jeste stvaranje uslova materijalne sredine koji su neophodni za obezbeđenje odgovarajućih svojstava, a koji omogućavaju optimizaciju odnosa čoveka i njegovog okruženja (Lješević M., 2010). Dok cilj upravljanja njenim kvalitetom, predstavlja kompleks međusobno ravnopravnih ciljeva⁸:

- zaštita životne sredine od negativnog uticaja društvene delatnosti, naročito industrije i saobraćaja,

⁸ Republika Srbija (2009): Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004 i br. 36/2009.

Predlozi za uvođenje katastra zagađivača kao obaveze u planove i programe zaštite životne sredine u Srbiji

- sprečavanje negativnih uticaja na životnu sredinu nepredviđenim dejstvom na njenu strukturu i kvalitet i
- aktivno menjanje životne sredine u funkciji zadovoljenja potreba razvijenog društva kao i budućih generacija.

Programi zaštite životne sredine bi morali obuhvatiti sve elemente neophodne za dostizanje primenljivosti ekološke politike jedne države. Programi zaštite bilo kog medijuma ili aspekta životne sredine su nepotpuni bez katastra zagađivača i zato je potrebno izboriti se, da to postane zakonska obaveza i da što pre uđe u Zakon o životnoj sredini Republike Srbije.

**PREDLOZI ZA UVOĐENJE KATASTRA ZAGAĐIVAČA
KAO OBAVEZE U PLANOVE I PROGRAME
ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE U SRBIJI**

Prema do sada urađenim planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji, mogu se pronaći predlozi i zacrtani zadaci o izradi integralnog katastra zagađivača. Što ukazuje na potrebu za ovakvim dokumentom, kao i na važnosti ovakvog načina kontrole i upravljanja životnom sredinom. Ovo iziskuje potrebu za postojanjem opštinskog/regionalnog inspektora za zaštitu životne sredine, kao stručnog i odgovornog lica kojem se ovako zahtevan posao može poveriti. Zakonska regulativa, kao i prateće odredbe postoje, tako da su ostvareni svi potrebni uslovi za nastanak ovog važnog dokumenta u oblasti upravljanja životnom sredinom. Svako zagađenje ima svoj izvor, i tu se javlja ideja da ako napravimo sistematski popis svih izvora zagađenja, sa podacima o materijama koje se emituju u životnu sredinu, možemo jednostavnim praćenjem mernih rezultata sa tih izvora u svakom trenutku imati uvid u trenutno stanje životne sredine. Ili ako dođe do neke akcidentne situacije, pomoću ovog dokumenta može se odreagovati na pravi način i mogu se smanjiti posledice. Prema članu 74., Zakona o Zaštiti životne sredine Republike Srbije, informacioni sistem koji vodi Agencija za zaštitu životne sredine, obezbeđuje formiranje, klasifikovanje, održavanje, prezentaciju i distribuciju numeričkih, opisnih i prostornih baza podataka o kvalitetu medija, elemenata i faktora životne sredine, praćenju stanja i zaštiti životne sredine, o zakonodavnim, administrativnim i organizacionim i strateškim merama, o naučno-tehničkim informacijama, kao i o planskim merama prevencije. Prema istom članu Zakona, predviđa se i razmena informacija sa drugim informacionim sistemima, na nacionalnom, međunarodnom nivou i sl.

U skladu sa Zakonom o zaštiti životne sredine, član 124., predviđeno je da Agencija za zaštitu životne sredine vodi integralni katastar zagađivača, radi praćenja kvalitativnih i kvantitativnih promena u životnoj sredini i preduzimanja mera zaštite u životnoj sredini. Uvažavajući međunarodne procese, treba preduzeti korake za progresivno uspostavljanje Nacionalnog sistema za čuvanje informacija o ispuštanju zagađujućih materija i transferu zagađenja. Ovako osmišljena baza podataka zagađivača na teritoriji države, mogla bi da omogući javnosti lak pristup podacima i brzu izradu standardizovanih izveštaja. Ovaj sistem može da uključi unos, ispuštanje ili transfer određenih količina zagađujućih materija i proizvoda, uključujući vodu, energiju i korišćenje resursa, aktivnosti koje mogu imati uticaja na elemente životne sredine, postrojenja za prečišćavanje, deponije i sl. Ciljevi uspostavljanja integralnog katastra zagađivača proizilaze iz potrebe za kvalitetnim i pravovremenim informacijama o zagađivanju životne sredine iz preduzeća koja emituju zagađujuće materije u životnu sredinu kao neophodnom preduslovu za uspostavljanje efikasnog sistema zaštite životne sredine.

Na bazi navedenog, ako postoji Zakonska potpora, onda mora postojati obostrani interes rukovodioca planova i programa zaštite životne sredine i Agencije za zaštitu životne sredine, da se ubaci katastar zagađivača u projektnu dokumentaciju. Na dobitku će biti država, odnosno geoprostorna celina za koji se radi planovi i programi zaštite. Postojanjem baze

Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine, Palić-Subotica, 2017.

podataka za štetne materije u planovima i programima zaštite, imali bi smo detaljne informacije o izvorima zagađujućih materija, zagađenju iz industrije, količini emisija specifičnih zagađujućih materija i sl. Sve to bi dovelo do unapređenja dostupnosti informacija javnosti, kao i uključivanju javnosti u proces odlučivanja o pitanjima životne sredine.

Integralni katastar zagađivača je baziran je na principima protokola Arhuske konvencije i harmonizovan sa odgovarajućom zakonskom regulativom Evropske unije (Regulation (EC) No 166/2006). Pravilnik o integralnom katastru zagađivača se oslanja na primenu podzakonskih akata u kojima su date obaveze praćenja emisije zagađujućih materija u vazduh, vode i zemljište, kao i obaveze karakterizacije i klasifikacije otpada. U cilju implementacije registra, država je obavezna da preduzme mere prinudnog sprovođenja koje se primenjuju protiv operatera odgovornog za nedostavljanje podataka, dostavljanje podataka koji ne ispunjavaju zahteve integralnog katastra zagađivača ili dostavljanje neistinitih podataka. Članom 117., Zakona o zaštiti životne sredine, predviđena je prekršajna odgovornost za pravna lica, ako ne vrše monitoring i praćenje drugih uticaja na stanje životne sredine i ne dostavljaju podatke od značaja za vođenje integralnog katastra zagađivača na propisan način. Zagađivač je dužan da o svom trošku dostavlja propisane podatke na način i u rokovima utvrđenim u skladu sa zakonom.

Ubacivanjem u zakonsku obavezu katastra zagađivača, prilikom izrade planova i programa zaštite, dobijali bi se validni podaci o štetnim materijama, brže bi se pristupalo prevenciji zagađivanja i efikasnije bi se primenjivale mere za smanjenje nivoa zagađenja.

ZAKLJUČAK

Kao što smo na početku rada predočili, sa jedne strane, katastar izvora zagađenja predstavlja polaznu osnovu za monitoring životne sredine, a sa druge strane, predstavlja sistematizovane informacije o zagađujućim materijama iz tačkastih, linijskih i površinskih izvora zagađivanja u životnu sredinu. Ovi razlozi su ključni zbog kojih katastar zagađivača mora biti obaveza u planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji. Smatramo da je baza podataka zagađivača neophodna, kako za sistem monitoringa životne sredine, tako i za mehanizam upravljanja životnom sredinom. Potrebna pravna regulativa i tehnička sposobnost postoji, pa smo mišljenja da su ispunjeni svi uslovi za formiranje jedne ovakve baze podataka. Suštinski, pokušali smo da predstavimo razloge za implementiranje katastra zagađivača u planove i programe zaštite životne sredine. Prema Zakonu o zaštiti životne sredine, Pravilniku o metodologiji za izradu nacionalnog i lokalnog katastra izvora zagađivanja, kao i Metodologiji za izradu ekoloških akcionih planova i programa zaštite životne sredine, postoje svi uslovi i za formalnu primenu. U članu 10., Pravilnika, jasno su navedeni svi spiskovi delatnosti i minimalne granične vrednosti za izveštavanje o izvoru zagađenja, kao i spisak svih zagađujućih materija sa graničnim vrednostima, spisak zagađujućih materija koje se emituju u vodu, vazduh i zemljište u zavisnosti od delatnosti. Samo je potrebno prema pripremljenim obrazcima i terminologiji popisati sve izvore zagađenja kao i zagađujuće materije koje su izmerene i prikazati rezultate.

Postojeća zakonska regulativa i prateća dokumentacija pruža dobru osnovu za obavezu postojanja katastra zagađivača u planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji. Savremene tehnologije omogućavaju brzu i reprezentativnu obradu dobijenih podataka. Na kraju, želja autora je da se predlozi prikazani u radu, što pre počnu primenjivati u planovima i programima zaštite životne sredine u Srbiji.

Predlozi za uvođenje katastra zagađivača kao obaveze u planove i programe zaštite životne sredine u Srbiji

LITERATURA

1. EAP Task Force (1998): Evaluation of Progress in Developing and Implementing National Environmental Action Programmes (NEAPs) in CEE/NIS, OECD, Paris.
2. Lješević M. (2010): Životna sredina – teorija i metodologija istraživanja, Fakultet za primenjenu ekologiju FUTURA, Univerzitet Singidunum, NVO EKORIZIK, Beograd.
3. Milanović M., Lješević M., Milinčić M. (2012): Ekomenadžment, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
4. Miloradov M., Marjanović P., Bogdanović S. (1995): Metodologija za izradu integralnog katastra zagađivača životne sredine, Agora, Beograd.
5. OECD (1994): Environmental Action Plan for Central and Eastern Europe, World Bank, CEC and the Swiss Government, Lucerne, Switzerland.
6. OECD (2001): Developing Second Generation of National Environmental Action Programmes in the New Independent States, Paris.
7. Republika Srbija (2009): Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004 i br. 36/2009.
8. Republika Srbija (2004): Metodologija za izradu nacionalnog ekološkog akcionog plana, Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životnu sredinu, Beograd.
9. Republika Srbija (2004): Metodologija za izradu lokalnog ekološkog akcionog plana, Ministarstvo za zaštitu prirodnih bogatstava i životnu sredinu, Beograd.